emîrinin de desteği ile bu mücadelede başarılı oldu ve Arap kabilelerini etrafına topladı. 13 Nisan 1906'da amansız düşmanı İbnü'r-Reşîd'in emîrini mağlûp ederek öldürdü. Osmanlı Devleti'nin burada emniyet ve asayişi sağlamak için giriştiği mülkî ve askerî ıslahat başarılı olmadı. Abdülazîz, Osmanlılar'la çatışmaktan kaçınarak 1907'den itibaren Necid bölgesindeki Arap aşiretleriyle uğraşmaya başladı. Ancak Mekke Emîri Şerif Hüseyin Paşa'ya karşı yaptığı mücadelede başarı kazanamadı. Ayrıca Bedevîler'den oluşan bir toplum meydana getirmek için bazı teşebbüslere girişti. Bedevîler'i Vehhâbîliğin yaygın olduğu tarım bölgelerine yerleştirdi. Yaptığı düzenleme sonunda, her biri 10.000 nüfuslu 150 koloni teşekkül etti. Bunların mensuplarına **ihvan** deniyordu. 1912'de kurulan bu Vehhâbî teşkilâtı, Arap yarımadasında milliyetçiliği yerleştiren ilk hareket oldu. Abdülazîz bu kuvvetlere dayanarak 1913'te Necid mutasarrıflığının merkezi olan Lahsâ'yı ele geçirdi. Bu durum karşısında Osmanlılar, 1914 ilkbaharında onu Necid valisi ve kumandanı tayin etmek zorunda kaldılar (BA, İrâde-Husûsî, nr. 7). Abdülazîz, yapılan anlaşma ile, dış işleri hariç tamamiyle bağımsız oldu. İngilizler'le münasebetlerini sürdürerek I. Dünya Savaşı'nda Osmanlılar'a muhalif bir hareketin içine girdi. Savaşın başından itibaren İngiltere ile anlaştı. Osmanlı padişahının "cihâd-ı ekber" ilânına hiç aldırış etmedi; fakat Osmanlı davasına sadık kalan İbnü'r-Reşîd ailesiyle uğraştığı için de İngilizler'e doğrudan yardımda bulunamadı. Abdülazîz, Ocak 1915'te İbnü'r-Reşîd ile yaptığı savaşta yenilgiye uğradı. 1915-1916 yılları boyunca Acmân aşiretlerinin isyanını bastırmakla meşgul oldu ve bu sıkıntılı dönemde İngilizler'in ve Kuveyt Şeyhi Mübârek b. Sabâh'ın yardımlarını gördü. 26 Aralık 1915'te İngilizler'le bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma ile yabancı müdahalesine karşı kendi istiklâli tanındı ve garanti altına alındı. İngilizler, İbnü'r-Reşîd'e karşı kendisine aylık 5000 İngiliz lirasından başka silâh yardımında da bulundular. Abdülazîz, İngiltere'nin desteği ile Osmanlılar'a baş kaldırarak 2 Kasım 1918'de krallığını ilân eden Mekke Emîri Hüseyin'i tanımadı. İngiliz hükümeti, Şerif Hüseyin'e Tâif'in doğusundaki hurma vahasını işgal yetkisi verdi ve Abdülazîz'e de burayı terketmesi için ikazda bulundu. Abdülazîz bu ikaza uymadı ve 26 Mayıs 1919'da Şerif Hüseyin'in kuvvetlerini yendi; Haziran 1920'de de Asîr'i işgal etti. Daha sonra bütün Orta Arabistan'ı idaresi altına aldı. Türkiye'de hilâfetin ilgasından sonra, 6 Mart 1924'te Şerif Hüseyin'in kendisini halife ilân etmesi üzerine de 8 Eylül'de Tâif'i âni bir baskınla ele geçirdi. Ardından 17 Ekimde Mekke kan dökülmeden alındı. Böylece Hicaz bölgesi Vehhâbîler'in eline geçti. Ürdün ve Irak sınırları ile ilgili olarak İngilizler'le anlaşmalar yaptıktan sonra, Hâşimîler'in elinde kalan şehirlerden Medine (5 Aralık 1925) ve Cidde'yi de (22 Aralık) aldı. Bu zaferlerden sonra 10 Ocak 1926'da Hicaz kralı ilân edildi.

Abdülazîz b. Suûd

Abdülazîz'in Cebelişemmer bölgesi ile Hicaz'da birbirini takip eden fetihleri sayesinde Vehhâbî Emirliği, Basra körfezinden Kızıldeniz'e kadar uzanan Haremeyn'i de içine alan bir devlet haline geldi. İngilizler de 20 Mayıs 1927'de imzalanan Cidde Antlaşması ile onun bağımsızlığını tanıdılar. 1932'de ülkenin adı Suudi Arabistan Krallığı oldu. Melik Abdülazîz, II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kaldı, ancak müttefiklere meyletti; ardından Birleşmiş Milletler ile Arap Birliği teşkilâtlarına girdi.

Abdülazîz b. Suûd dirayetli bir kraldı. Ülkesini, kendi zekâ ve kudretini kullanarak geleneksel esaslara göre idare etti. İleri teknolojinin önemini kavramakta gecikmedi. 1936 ve 1939'da petrol imtiyazlarını Amerikalı şirketlere verdi. Bu şirketler 1944'te Arabian-American Oil Company'yi (ARAMCO) kurdular. Melik Abdülazîz, çok muhafazakâr bir cemiyette bu suretle Amerikalılar'ın işlettikleri petrol sanayiini kurarak ölümüne kadar günlük üretimi 1 milyon varile, senelik geliri de 200 milyon dolara çıkardı. Petrol gelirleri hızlı kalkınmayı temin etti. Yol, su, elektrik, havaalanları, limanlar, radyo istasyonları, telefon şebekeleri, okullar, hastahane ve demiryolları bu sayede meydana geldi. Birçok kadınla evlenen Melik Abdülazîz'in, öldüğü sırada hayatta otuz beş oğlu vardı. 9 Kasım 1953'te ölümünden sonra yerine Prens Suûd geçti.

BİBLİYOGRAFYA:

BA-İrâde-Taltîfât, nr. 134, Receb 1325; BA-İrâde-Husûsî, nr. 7, Şaban 1332; Cemal Paşa, *Hâtıralar*, İstanbul 1977, s. 222-224; Emîn er-Reyhânî, *Mülûkü'l-ʿArab, salṭanatü Necd ve mülḥaḳātihâ*, Beyrut 1951, II, 12-117; a.mlf., *Târîḫu Necdi'l-ḥadîs̱ ve mülḥaḳātihî...*, Beyrut 1954, s. 5-19, 55-77, 106-139, 148-165, 190-195, 200-205, 228-243, 342-349, 426-453; H. St. John Philby, *Saudi Arabia*, London 1955, s. 237-291; Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, London 1956, s. 29, 52, 58, 107 vd.; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, II: A Documentary Record 1914-1956*, London 1956, s. 13-18, 25-26, 50, 66, 148-150; Philip Khightley-Colin Simson, *The Secret Lives of Lawrence of Arabia*, London 1966, s. 134-135, 146-147, 166, 171, 177, 263-264; T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, London 1971, s. 179, 266, 462; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 141-145; Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, II/3, s. 191-203; III/1, s. 209, 227, 397-398; III/3, s. 90-93, 112-118, 236, 241; Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara 1982, s. 3, 6-10, 14-23, 39-40, 75-80, 101-103; Zirikli, *el-Aʿlâm* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1986, IV, 19-21; Stephan-Nandy Ronart, "ʿAbd al- ʿAzîz III İbn Saʿûd", *Concise Encyclopaedia of Arabic Civilization*, Amsterdam 1959, s. 7-9; Rauf Ahmed Hotinli, "Arabistan", *İA*, I, 492-498; R. Bayl Winder, "ʿAbd al-ʿAzîz", *EI² Suppl.* (İng.), I, 3-4; Neşet Çağatay, "Vehhâbîlik", *İA*, XIII, 262-269.

 Hulusi Yavuz

ABDÜLBAHÂ
(عبدالبهاء)

Bahâîliğin kurucusu Mirza Hüseyin Ali'nin kendisinden sonra Bahâîler'in reisi olan büyük oğlu Abbas Efendi'ye verilen lakap

(bk. BAHÂÎLİK).

ABDÜLBÂKİ, La'lîzâde

(bk. LA'LÎZÂDE ABDÜLBÂKİ).

ABDÜLBÂKİ ÂRİF EFENDİ

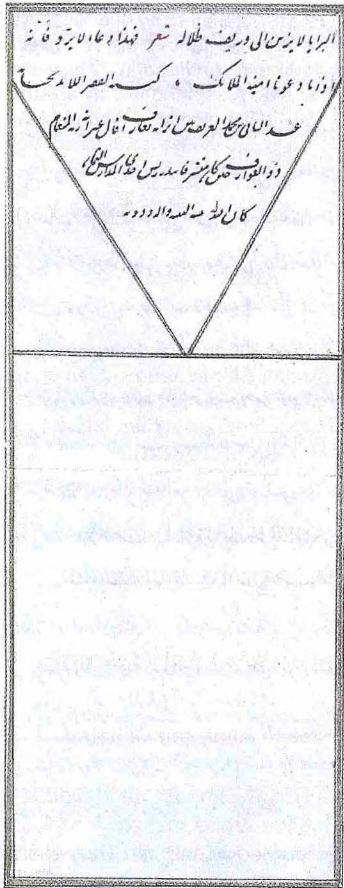
(ö. 1125/1713)

Osmanlı âlimi, şair ve hattat.

İstanbul'da Kasımpaşa'da doğdu. Babası, Tersâne-i Âmire mahzen kâtibi Ammizâde Mehmed Efendi'dir. Bazı eserlerindeki müellif ve ketebe kayıtlarında

dedesinin adının Mustafa olduğu belirtildiğinden, kaynaklarda Abdülbâki Ârif b. Mehmed b. Mustafa şeklinde anılmaktadır. Şiirlerinde Ârif mahlasını kullandığından Ârif Abdülbâki olarak da tanınmıştır. Arapça kaynaklarda ise Ârif er-Rûmî ismiyle zikredilmektedir. *Sâlim Tezkiresi*'nde belirtildiğine göre (s. 443), medrese tahsilini tamamladıktan sonra Rumeli kazaskerliğinden mâzul Memikzâde Mustafa Efendi'den **mülâzemet*** aldı (1062/1652). Şeyhî ise *Vekāyiu'l-fuzalâ*'da (s. 358) Bosnalı Bâlî Efendi'den mülâzım olduğunu kaydetmektedir. Fakat İ. H. Uzunçarşılı Sâlim'in verdiği bilgiyi daha doğru bulmakta, doğum tarihi bilinmeyen Abdülbâki Efendi'nin, Memikzâde'den mülâzemet aldığı yıl belli olduğuna göre, 1043'te (1633) doğmuş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmektedir. Abdülbâki Efendi bir müddet Haremeyn evkafı kâtipliği yaptı ve sırası gelince, 1076 Muharreminde (Temmuz 1665) İstanbul'da kırk akçe yevmiyeli Defterdar Yahyâ Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Burada görevini tamamladıktan sonra Şeyhülislâm Minkārîzâde Yahyâ Efendi'nin yaptığı imtihanda birinci olarak **ibtidâ-i hâriç*** pâyesiyle Mâlulzâde Medresesi'ne müderris oldu (1668).

Abdülbâki Efendi önce Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya, sonra eniştesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya intisap ederek onların yakın ilgi ve yardımlarını görmüştür. Vazifelerinde başarı gösterdiği için süratle dereceleri yükseltildi ve 1672'de Hüsrev Kethüdâ, ertesi yıl Sekban Ali, 1675'te Hayreddin Paşa, bir sene sonra Atik Murad Paşa, 1678'de Mahmud Paşa, ertesi sene Atik Vâlide Sultan, 1680'de de Süleymaniye medreselerinde çalışarak müderrislik hizmetini tamamladı ve 1092 Recebinde (1681) Selânik kadısı oldu. Bu görevdeyken, zevku safaya düşkün olduğuna dair bir şikâyet üzerine IV. Mehmed'in fermanıyla meslekten çıkarılarak sürgüne gönderildi (1683). Açıkta kaldığı dört yıl boyunca hattatlık yaparak geçindi. Affedildikten sonra yine kadılık göreviyle Bursa'ya tayin edildi (1687). Burada müddetini tamamladı ve Mekke pâyesi ile Kahire kadısı oldu (Haziran 1692). Buradan azledildikten sonra İstanbul pâyesini aldı (1697) ve ardından da İstanbul kadılığına getirildi (1698). Önce Anadolu (1702), sonra da Rumeli kazaskeri oldu (1706). Bu vazifesinden Antep ve Mudanya **arpalık***larıyla mâzul olan Abdülbâki Efendi, 1710'da tekrar Rumeli kazaskeri olduysa da burada müddetini tamamladıktan sonra Bursa'da ikamete mecbur edildi (1711). 1712'de affedilince İstanbul'a döndü. On ay sonra seksen yaşını geçmiş olduğu halde vefat etti ve Eyüp Sultan Türbesi hazîresine defnedildi (8 Şevval 1125/28 Ekim 1713). Kabrinin türbeden Bostan İskelesi'ne çıkan kapının solunda, vasiyeti üzerine kendi vakfı olarak hanımı tarafından yaptırılan abdest musluklarının arkasında bulunduğu belirtilmektedir. Vefatına yazılan birçok tarih manzumesi arasında talebesi Seyyid Vehbî'nin, son mısraı "Gidip Ârif Efendi kaldı ismi dehre bâkî" (1125/1713) olan şiiri güzel bir ta'lik ile mezar taşına yazılmıştır. Son zamanlarında malının üçte birini hayır işlerine vakfetmiş, ölümünden sonra, damadı ve talebesi olan Abdürrahim Fâiz Efendi Eyüp Hamamı'nın külhanı karşısında adına bir medrese yaptırmıştır.

Abdülbâki Ârif Efendi'nin kendi hattıyla Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya sunduğu *Mecelletü'r-râbia* risâlesi (Süleymaniye Ktp., Tarlan Yazmaları, nr. 75/5, vr. 98b-99b)

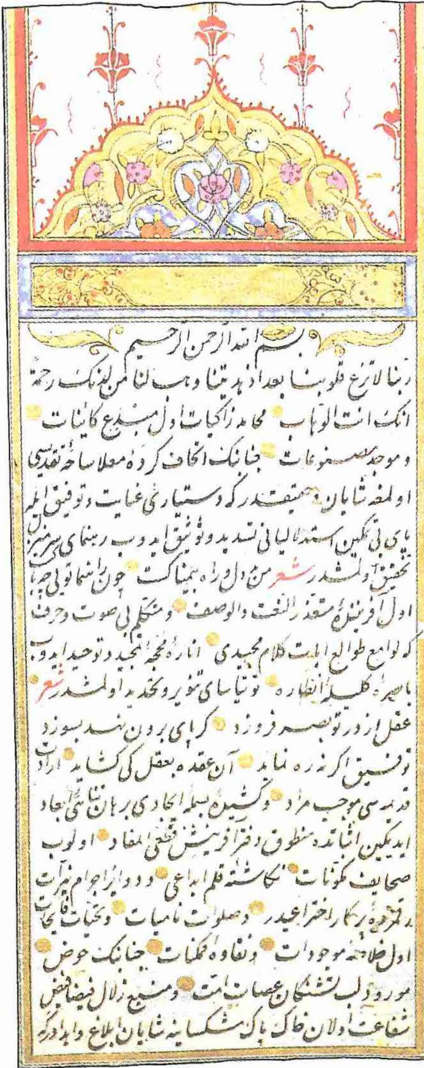
Ârif Efendi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe şiir söylemeye kudreti olan, divan sahibi bir şair ve kelâm, ahlâk, siyer gibi dinî ilimlerle sarf, nahiv ve belâgatta devrin önde gelen âlimlerinden biri olduğunda kaynaklar birleşmektedir. Yazıyı Mehmed Tebrîzî'den öğrenerek zamanının "imâd"ı kabul edilecek kadar iyi bir ta'lik hattatı olan Abdülbâki Efendi birçok murakka' ve kıta yazmış, kitap istinsah etmiştir. Beyânî, bir murakka'da onun 1101 (1689-1690), 1113 (1701-1702) ve 1116 (1704) tarihli üç parça yazısını gördüğünü söylüyorsa da yerini bildirmemektedir. Yetiştirdiği pek çok talebe arasında Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi, Vak'anüvis Râşid Efendi, Şair Seyyid Vehbî, Şeyhülislâm İshak Efendi, kendi kölelerinden olan ve Padişah III. Ahmed'e takdim edilen bir yazısı çok beğenildiği için Abdülbâki Efendi'den satın alınıp âzat edildikten sonra saraya meşk hocası yapılan Ali Rûmî belli başlı isimlerdir. Ayrıca iyi bir ta'lik hattatı olarak devrinde inşa edilmiş birçok eserin kitâbesini yazdığı tahmin edilen Abdülbâki Efendi'nin, o yıllarda kitâbelere imza atma geleneği yerleşmemiş olduğundan, bu nevi yazıları bilinmemektedir.

Şeyhülislâm Esad Efendi, *Atrabü'l-âsâr*'da (s. 450) onun mûsikide ilim ve pratik bilgi sahibi olduğunu, besteler

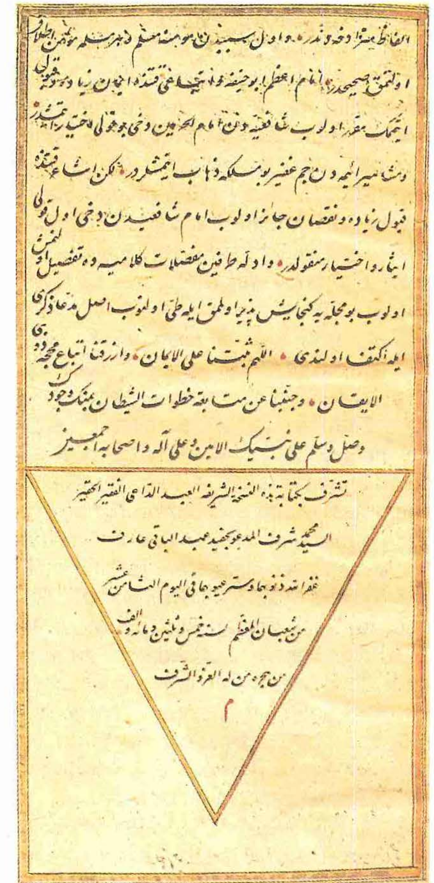
yaptığını belirterek bu sahada da devrin üstatlarından biri kabul edildiğini yazmaktadır. Ancak Selânik'teki müderrisliği sırasında rindmeşrep ve ehl-i keyf olduğu suçlamasıyla azledilmesi ve ilmî muhiti sebebiyle, bu yönü ile az tanınmış ve eserlerinin birçoğu unutulmuştur. Bununla beraber güfte mecmualarında bazı besteleri zikredilmekte, edebiyatımızın ve dinî mûsikimizin en güzel eserlerinden biri olan mi'râciyesi ise devrinde çok tanındığı gibi günümüze de birçok yazması intikal etmiş bulunmaktadır.

Eserleri. Devrinin yaygın deyimiyle "hezârfen" bir kişiliğe sahip olan Abdülbâki Efendi'nin edebiyat, sarf, nahiv ve ilm-i kelâma dair irili ufaklı birçok eseri ile bazı tercüme ve şerhleri bulunmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: **1.** *Divan.* Türkçe şiirlerinin yer aldığı bu eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (TY, nr. 710, 2796, 5562/1) ile Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 2660) nüshaları bulunmaktadır. Yazma Divanlar Katalogu'nda (III, 613) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (TY, nr. 5562/1) yazmanın içinde (vr. 132^{b}-151^{a}) Abdülbâki Efendi'ye ait birkaç yazı örneği bulunduğu belirtilmekteyse de, bu sayfalarda onun münşeatından nakledilmiş bazı parçalar vardır. Bilhassa kaside ve gazelleriyle tanınan şairin divanında Sultan II. Mustafa, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazâde Hüseyin Paşa gibi devlet büyükleri hakkında yazılmış birçok kaside yer almaktadır. İsmâil Paşa'nın *Îzâhu'l-meknûn*'da belirttiğine göre Farsça şiirlerinin toplandığı bir divanı varsa da bugüne kadar herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. **2.** *Mi'racnâme.* Manzum bir eser olup devrin önde gelen bestekârlarından Niznâm Yûsuf Efendi tarafından bestelenmiştir. Abdülbâki Efendi, eserinin her yıl Mi'rac kandilinde Eyüp Camii'nde okunması ve bu esnada davetlilere şeker, şerbet, öd ve anber ikram edilmesi için bir vakıf yapmış ve eser uzun yıllar bu şekilde okunmuşsa da, sonraları bestesi Nâyî Osman Dede'nin mi'râciyesiyle karışarak unutulmuştur. Eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 2480, 2633, 4636) ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hacı Mahmud Efendi, nr. 3702, 3879, 4478; Lala İsmâil, nr. 264/1) birçok yazması bulunmaktadır. Mi'râciyeler üzerinde bir doktora çalışması hazırlayan Metin Akar, incelemesinde Abdülbâki Efendi'nin bu eserini de tanıtmış, ancak onun ölüm tarihini yanlış olarak 1810 gösterdiği için mi'râciyenin yazılış tarihini de "1810 yılından önce" kaydıyla belirtmiştir. Ayrıca Metin Akar, Abdülbâki Ârif'in eseriyle Ârif Süleyman'ın mi'râciyesini birbirine karıştırarak tek bir esermiş gibi göstermektedir. Gerçekte Ârif Süleyman'ın da manzum bir mi'râciyesi bulunmaktadır. Nitekim Reîsülküttâb Ârif Efendi divanı içinde basılan (Bulak 1258) iki mi'râciyeden biri Abdülbâki Efendi'ye ait olduğu halde diğeri Ârif Süleyman'ın eseridir. Abdülbâki Efendi'nin mi'râciyesi, *Manzûme-i Mi'râciyye* adıyla Tâhirülmevlevî tarafından yanlış olarak Sırrı Abdülbâki Dede'ye ait gösde'ye ait gösterilip ayrıca da basılmıştır (İstanbul 1318). **3.** *Siyer-i Nebî.* Manzum bir mukaddimeyle başlayan bu mensur eser, Hz. Peygamber'in ecdadından itibaren peygamberliğinin dördüncü yılına kadar cereyan eden olayları anlatmaktadır. Ancak Abdülbâki Efendi eserini parça parça yazdığı ve bitiremeden vefat ettiği için, *Siyer-i Nebî*, Vezîriâzam Nevşehirli İbrâhim Paşa'nın emriyle, Abdülbâki Efendi'nin damadı Fâiz Efendi tarafından 1131 Recebinde (1719) tamamlanmıştır. Eserin Fâiz Efendi hattıyla 1131'de (1719) yazılmış nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hüsrev Paşa, nr. 414) mevcuttur. Vak'anüvis Râşid, siyerini övmekte ve devrinde çok beğenildiğini belirtmektedir. Sağlığında yazılmış (1121/1709-10) eksik bir nüshası ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 1472) bulunmaktadır. Aynı yerde (TY, nr. 1673, 9714) ve Süley-

Abdülbâki Ârif Efendi'nin *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkıfi'l-makāsıdi'l-ayniyye* adlı eserinin müellif hattı nüshası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1631, vr. 1^{b})

Menâhicü'l-usûl'ün, Abdülbâki Ârif'in torunu Mehmed Şeref efendi hattıyla yazılmış nüshasından ketebe sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 2155, vr. 108^{a})

maniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 3719/7; Hâlet Efendi, nr. 733; Hamidiye, nr. 954, 955) başka nüshaları da vardır. **4.** *Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkıfi'l-makāsıdi'l-ayniyye.* Kelâm ilmi ve metotları hakkında yazılmış Türkçe bir kitaptır. Ancak kaynaklarda ve kütüphane fihristlerinde adı *Kitâbü'l-Menâhic, Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye, Menâhicü'l-vüsûl ilâ medâricü'l-usûl, Nûrü'l-lâmi' burhânü's-sâtı', Hakāyıku'l-merâm fî tahkîki dekāyıkı ilmi kelâm, Menâhic fî ilmi kelâm* gibi değişik şekillerde geçmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa, nr. 1631) müellif hattıyla bir nüshası bulunmaktadır. Müellif eserinin mukaddimesinde, şer'î ilimlerin esası olan ilm-i kelâmın herkesçe bilinmesi gerektiğini, ancak bu sahada Türkçe bir eser yazılmadığını söyleyerek bir risâle kaleme almaya başladığını, daha sonra bundan vazgeçtiğini, fakat Vezîriâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın emriyle müsveddeleri birleştirerek eserini tamamladığını belirtmektedir. Eser kelâm ilminin tarifi, mevzuu, faydası, kıymeti ve gayesi, **mebde ve meâd***, Mâtürîdî ve Eş'arî mezhepleri arasındaki ihtilâflar, sıfâtullah, ilm-i gayb, kader, nübüvvet, mi'rac, melekler, cin ve şeytan, kıyamet, cennet-cehennem, **rü'yet***, imâmet ve hilâfet gibi her birine "matlab" adı verilen bölümlere ayrılmıştır. Kütüphanelerde pek çok yazması bulunan eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki bir nüshası (TY, nr. 2155), torunu Mehmed Şeref Efendi tarafından 1135'te (1722-23) güzel bir ta'likle yazılmıştır. **5.** *Mukaddime-i Ahlâk-ı Nâsırî Mu'arrebi.* Nasîrüddîn-i Tûsî'nin eseri olan ***Ahlâk-ı Nâsırî****'nin mukaddime kısmının Farsça'dan Arapça'ya tercümesidir. **6.** *Mukaddime-i Fethiyye.* Kaynaklarda *Makāme-i Fethiyye* adıyla da anılan bu eserin mahiyeti hakkında tam bir bilgi elde edilememişse de, isminin yazılışında bulunması muhtemel bazı imlâ hataları göz önüne alınarak *Makāle-i Kandiyye* ile aynı eser olabileceği tahmin edilmektedir. **7.** *Makāle-i Kandiyye.* Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar'da kazandığı başarı ve Kandiye'yi zaptetmesi dolayısıyla yazılmış bir manzumedir. Brockelmann eserden, *Maqāmat fath Qandîya* adıyla bahsetmekte ve bir nüshasının Leiden'de bulunduğunu bildirmektedir (bk. *GAL Suppl.*, II, 630). **8.** *Ma'ne'l-bid'a.* Arapça küçük bir eserdir. Âtıf Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 2822) kayıtlı mecmuanın baş tarafında bulunmaktadır. **9.** *İmru'ün ve nefsühû.* Nahiv ilmiyle ilgili Arapça bir risâledir. Bir nüshası Âtıf Efendi Kütüphanesi'ndeki mecmuada yer almaktadır. **10.** *el-Ma'rife ve'n-nekre.* Nahivle ilgili Arapça bir eserdir. Âtıf Efendi Kütüphanesi'nde aynı mecmua içinde bir nüshası mevcuttur. **11.** *Şerhu kasîde-i 'Abdullāh Pâşâ.* Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın Arapça bir kasidesinin şerhidir. Bu eserin de Âtıf Efendi Kütüphanesi'nde aynı mecmua içinde bir nüshası vardır. **12.** *Ta'rîbü Risâleti'l-'İsâm fi'l-hakîkati ve'l-mecâz.* İsâmüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 944/1537) *Risâle fî 'ilmi'l-mecâz* adlı Farsça eserinin Arapça tercümesidir. Bir nüshası Leiden'de E. J. Brill koleksiyonunda bulunmaktadır (bk. *GAL Suppl.*, II, 571). Ayrıca Âtıf Efendi Kütüphanesi'ndeki mecmua içinde de (nr. 2822) yer almaktadır. **13.** *Risâle-i Lâm. Hediyyetü'l-'ârifîn*'de belirtildiğine göre nahivle ilgili bir eserdir. Şeyhî, eserin adını *Risâle-i Lâm-ı Ta'rîf* olarak vermektedir. **14.** *Tahmîs-i Kasîde-i Bânet Su'âd.* Kâ'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde* adıyla da anılan şiirinin tahmisidir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (H. Hüsnü Paşa, nr. 1013/3) bulunmaktadır.

Abdülbâki Ârif Efendi'nin, Selânik kadısı iken Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya takdim ettiği manzum bir arîza (*Divan*, İÜ Ktp., TY, nr. 5562/1, vr. 133ᵃ)

Müstakimzâde, Abdülbâki Efendi'nin 1116 (1704-1705) yılında kaleme aldığı hatla ilgili bir risâlesinden bahsederek onun, hattaki hocası Mehmed Tebrîzî'den İranlı hattat Mîr Ali Tebrîzî hakkında duyduğu bir bilgiyi naklettiğini belirttiğine göre, böyle bir risâlesi olduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde Tarlan yazmaları arasında *Mecmûa-i Nefîse* başlıklı bir mecmuanın (nr. 75/5) beşinci risâlesi olarak yer alan *Takdîmü meceleti'r-râbia* isimli bir risâle Abülbâki Efendi'nin kaleminden çıkmış ve Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'ya sunulmuştur. İçinde çeşitli şairlerden derlenmiş Farsça, Arapça ve Türkçe şiirlerle müellifin kendi eseri olan bazı Arapça ve Türkçe yazılar bulunmaktadır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcut *Divan*'ı (TY, nr. 5562/1) içinde bulunan çeşitli konulardaki yazıların (vr. 132^{b}-151^{a}) Abdülbâki Ârif Efendi'nin kendi kaleminden çıkan münşeatından nakledilmiş olduğu bazı sayfa altlarında açıkça belirtilmiştir. Bu ibâreler onun bir münşeat mecmuası kaleme aldığını göstermekteyse de, günümüze kadar bir nüshasına rastlanamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhî, *Vekāyiu'l-fuzalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1988, s. 358-360; Râşid, *Târih*, İstanbul 1282, IV, 10-11; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 441-446; Esad Efendi, *Atrabü'l-âsâr*, İstanbul 1311, s. 450; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl), İstanbul 1928, s. 669-670, 690; *Sicill-i Osmânî*, III, 297-298; *Osmanlı Müellifleri*, I, 362-363; *Îzâhu'l-meknûn*, I, 515; II, 562; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 496; Pakalın, II, 539-541; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 571, 630; S. Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936-45, I, 57-60; a.mlf., *Antoloji*, I, 125; *TCYK-Siyerler*, s. 362-365; *TYDK*, III, 611-613; Vasfi Mâhir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970, s. 503-504; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 121; Mehdî Beyânî, *Ahvâl ü Âsâr-ı Hoşnüvîsân*, Tahran 1363 hş., I-II, 364; Ramazan Şeşen v.dğr., *Catalogue of Manuscripts in the Köprülü Library*, İstanbul 1986, III, 122; Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'rac-Nâmeler*, Ankara 1987, s. 184-189; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Değerli Türk Alimi ve Güzelsanatlar Üstadı Abdülbâki Ârif Efendi", *TTK Belleten*, XXII/85 (1958), s. 115; *TA*, I, 309; *TDEA*, I, 155.

MUSTAFA UZUN